

ŞEHİR TARİHİ VE TURİZM: BURSA ÖRNEĞİ

Funda SONGUR*

Makale Geliş Tarihi-Received: 30.01.2017
Makale Kabul Tarihi-Accepted: 04.04.2017

ÖZ

Bugünün mirası geçmişten gelen etkileşimlerin tarihi sonucudur. Şehir tarihleri bu mirasa dahil öğeleri şehirler bağlamında ortaya çıkarır ve bugünü doğru okuma şansı vererek kültürel değerleri gerçek bağlantısında algulamamıza yardımcı olur. Tarih bilimi araştırmacıları şehir tarihi yazımında çok sayıda ve çeşitli kaynaklardan yararlanır. Bu yazılı kaynaklardan biri olan seyahatnameler şehrin maddi ve manevi kültürel mirasını yazılı bir şekilde ortaya çıkarmak suretiyle o mirası sürdürülebilir kılmakla birlikte, ilk turizm hareketlerini ihtiva etmesinden dolayı turizm tarihi araştırmalarında da önemli kaynaklardandır. Bu çalışma, bugünün kültürel mirası ile bugün artık unutulmuş ya da yok olan diğer kültürel değerlerin şehir turizmi bağlamında yorumlanması suretiyle Bursa hakkında yazılmış üç seyahatnameyi inceleyerek şehir turizmine farklı bir anlayış kazandırmayı amaç edinir. Bu sayede, çoğu zaman klişeleşmiş şehir yönetimi ile sektörel yönetimi çeşitlendirebilecek bir güç de yaratabilir. Bu amaç ışığında, disiplinlerarası kazanımların artmasını sağlayacak Osmanlı şehir tarihi çalışmalarının turizm araştırmalarına ve pratikte turizm uygulamalarına yapacağı katkılar da ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şehir Tarihi, Kültür Turizmi, Turistik Ürün Çeşitliliği, Bursa, Seyahatname.

* Öğretim Görevlisi, Pîrî Reis Üniversitesi Denizcilik Meslek Yüksekokulu, fsongur@pirireis.edu.tr

URBAN HISTORY AND TOURISM: THE CASE OF BURSA

ABSTRACT

Heritage of today is the result of accumulated historical development. Urban histories bring urban heritage out and assist researcher to comprehend cultural values in their unique and true existence. Urban historians conduct their researches through several references. Travelbook, which is one of those references, on one hand reveals the city to sustain the existence of culture and on the other hand embodies tourism movements as an utmost important reference for travel history. This study analyses three travelbooks written on Bursa to interpret cultural heritage of today in order to help generating new consciousness for urban tourism. Moreover, it is another aim of this study to diversify both urban management and industrial management tools for tourism product development. This paper underlines possible contributions of Ottoman urban history studies into tourism practices and tourism research by interdisciplinary approach.

Keywords: Urban History, Cultural Tourism, Product Development, Bursa, Travelbook.

GİRİŞ

Tarih bilimi araştırmaları ve mikro incelemeleri için oldukça önemli bir alan teşkil eden şehir tarihçiliği, disiplinlerarası çalışmalarına, ihtiva ettiği bilgiler göz önüne alındığında, en yatkın alanlardan biri olarak ön plana çıkar. XVIII. ve XIX. yüzyıllarla birlikte dünyanın gelişen ve değişen siyasi, ekonomik ve sosyal durum araştırmaları ile tarih literatüründe yer etmeye başlayan şehir tarihi araştırmaları, önemi gittikçe artan bir araştırma alanı olmuştur. Tarih içerisinde göçler ve şehirlerin gelişimi, bölgelerin şehir planlamacılığı, ilgili sorunların belirlenmesi ve çözüm önerileri, şehrin yapılaşma sorunsalları, toplumun kültürel ve sosyal boyutları, altyapı ve üstyapıya dair mimari çalışmalar ve daha birçok doğrultuda çalışan araştırmacılar yazın kültürünü de geliştirmişlerdir. Şehir tarihçileri şehri sosyal yapıdan siyasi ve idari yapıya, maddi ve manevi kültürel değerlerden nüfus özelliklerine, ekonomik göstergelerden toplumsal göstergelere şehrin bugün anladığımız ifadesiyle toplam değerini ortaya çıkarmak suretiyle şehir analizleri literatürünü zenginleştirmişlerdir (Songur, 2016: 93).

Hem turizm faaliyetlerinin ve turistik ürünlerin bölgede gelişimini, hem turistik alanda pazarlama araçlarını, hem de bölgenin doğrudan kendi gelişimini karşılayan bu değerler bütünü, şehir tarihçiliği bilimi ve onun metodolojisi ile ifade edilebilir. Böyle bir yaklaşım bilimsel bir yöntem sunarken, maddi ve manevi yerel kültürel değerlerin azami kullanımını sağlayacaktır. Bölgelerin şehir turizmine katılan turist sayısını arttırmak için iki stratejisi vardır: ya eskinin yerine yeni pazarlara yönelecektir, ya da mevcut pazarı tatmin etmek için yeni turistik ürünler icat edecektir (Ashworth, Page, 2011: 8). Şehirlerin ciddi ekonomik fayda sağladığı şehir turizmi endüstrisi, rakibi bol ve fırsatı değişken bir alan olduğu için farkı yaratmak suretiyle strateji oluşturmak olası belirsizlikler için bir çıkış yoludur. Bu yolun en verimli ve fayda sağlayacak rotasında ilerlemek şehir tarihini anlamak ve onu değer yaratmak adına kullanabilmek becerisi ile doğru orantılıdır.

1. ŞEHİR TARİHİ LİTERATÜRÜ VE ŞEHİR TURİZMİ

Bu çalışma, hâlihazırda bilinen bir gerçek olan şehir tarihi yazımının önemini vurgulamaktan öte özgün yöntem ve tekniklerle yazılmış şehir tarihi araştırmalarının şehir turizmi için faydasını

vurgulamaktadır. Şehir turizmi ile sunulacak hizmet ve tecrübelerin en önemlilerinden biri o şehrin sahip olduğu kültürel değerlerdir. Şehir tarihleri turistik ürünlerin bu kapsamda geliştirilmesi için önemli bir araçtır.

Bu çalışmada üzerinde durulan Bursa örneğinde olduğu gibi, Osmanlı kültürel mirasını konu alan Osmanlı şehirlerinin tarihi ile ilgili çalışmalar en az Türk tarihçiler kadar Batılı ve Doğulu tarihçiler tarafından da yapılmaktadır. Osmanlı şehir tarihi araştırmaları hem teorik hem de pratik anlamda turizm alanında kullanılabilirliği ile turizm uygulamaları için ileri fayda yaratabilir. Örneğin, Osmanlı dönemi Arap şehir tarihçiliği yeni kaynaklar ışığında yeniden yazılmakta ve bu araştırmaların çıktıkları turizm pazarlarında yeni bir şehir modeli yaratmak için kullanılabilir olmaktadır. Yeni kaynakların kullanıma sunulması ile yoğunlaşan şehir tarihi araştırmaları, özellikle Batı araştırmalarında “İslam Şehri” ya da “Ortadoğu Şehri” olarak modellenmiş imajları yıkmak suretiyle, kaynaklara bağlı bir tarihçilik anlayışı ile modernize edilmiştir (Hanna, 2005: 104). Kadı sicilleri başta olmak üzere Osmanlı arşiv malzemelerini Arap şehir tarihçiliğinde kapsamlı ve sistematik bir şekilde kullanan André Raymond aynı zamanda Fransız arşiv belgelerini, bölge hakkında yazılı seyahatnameleri, yerel kronikleri, arkeolojiyi ve mimariyi yoğun bir şekilde kullanarak kapsamlı çalışmalar yapmıştır (Özel, 2005: 572).

Osmanlı şehir tarihçiliğinde bir diğer araştırmalar öbeği Bosna, Arnavutluk, Yugoslavya, Romanya, Macaristan ve Yunanistan ülkelerinden oluşan Balkan şehir tarihi çalışmalarıdır. Örneğin, bu bölgede daha çok mimari değerlere yoğunlaşan Ekrem Hakkı Ayverdi'nin altı kitaplık *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri* adlı yapıtında araştırmacı çoğu harabe olan 15.787 adet eseri tespit etmeyi başarmıştır; materyal kültür odaklı çalışmalar da mevcut olup en güzel örneği *Balkanlarda Osmanlı Dönemi Konutları* isimli çalışmasıyla Nur Akın sunmaktadır; *Balkanlardaki Türk Mimarî Eserlerinden Örnekler* adlı araştırma, tüm Balkan ülkelerindeki Osmanlı eserleri istatistiklendirilmekte, bugün varlığını sürdürenlerin sayısı zikredilip bazıları da görsel olarak okuyucuya sunulmaktadır (Turhan vd., 2005: 119-123). Bir diğer şehir tarihçisi olan Machiel Kiel de Balkan şehir tarihi literatürüne önemli eserler vermiş bir akademisyen olup genelde mimari öğeler üzerine, ampirik yaklaşımı ile bir seyyah gibi çalışmış, çok sayıda araştırmaya imza atmıştır. Bugün kendilerinden

herhangi bir iz kalmayan birçok eseri ortaya çıkarıp onları tarihe kaydetmiş ve aynı zamanda birçok eserin restorasyonunda şahsen görev almıştır (Turhan, 2005: 589). Kültürel değerleri öne çıkaran bu tarz mikro tarih araştırmalarının turizm sektörü aktörlerince analiz edilmesi suretiyle elde edilen veriler, ilgili şehirlerin turistik ürün portföyüne eklenip yeni bir sunu şekline sahip kültürel miras ögesi olarak arz edilebilir. Bu arz, sektörün özel girişim aktörlerince olabileceği gibi, yerel yönetimlerin proje kapsamında çalışmaları ile de oluşturulabilir. Üniversiteler dahil diğer aktörlerin de katılımı ile yerel kültürel değerlerden maksimum fayda, sürdürülebilirlik çerçevesinde işbirliği ve ortak çalışmalar ile sağlanabilir. Turizm sektörü çok genel ve güçlü ilişkilere sahip paydaşların ortak hareketlerinin bütünü olduğundan, turizm gelişimi ancak kâr değil sorumluluk üzerinden hareketle elde edilebilecektir (Songur, 2012: 33-35).

Bir diğer coğrafya olarak Osmanlı dönemi Afrika'sı üzerine yapılan akademik çalışmalar daha çok siyasi arenada birikse de, Batı'da, Türkiye'de ve Afrika'da kültürel değerlerin ön planda olduğu akademik çalışmalar da mevcuttur (Nour, 2005: 156).

Şehirlerin maddi öğelerinden başka onların fetihleri, kuruluşu, gelişimi konularını; kültürel, ekonomik, sosyal, demografik tablo içerisinde elde etmek de önemli olup turistik ürüne dönüştürülebilecek öğeler taşır. Bugün ayakta kalan eserlerin neden fetihten sonra yok edilmediğini ya da günümüze ulaşan maddi ve manevi kültürel değerlerini isimleri ile hikayesini kapsamlı açıklamalarını şehir tarihi araştırmaları ile öğreniriz (İnalcık, Arı, 2005: 32). Kısaca söylemek gerekirse, kayıp kültürel değerlerin tekrar canlandırılması olasılıkları şehir turizmine farklı bir ivme katacak ve sürdürülebilirlik bağlamında gelecek nesillere de ulaştırılabilecektir. Bugün, Yunanistan'ın topraklarında bulunan Osmanlı eserlerini AB fonları ile turistik amaçlar doğrultusunda restore ettirmesi (İnalcık, Arı, 2005: 35-36) buna örnektir.

Diğer taraftan hem dünyayı şekillendiren ekonomi yaklaşımları ve ekonomik hareketlilik, hem şehir turizmini geliştiren ve değiştiren uluslararası turizm değişkenleri ve seyahat olgusundaki hareketlilik, hem de şehir ve ülkelerin pazardaki yeri hususlarını hesaba katmadan yerel çerçevede bir yöntem oluşturmak yöntemin zayıf kalmasına

sebepl olacaktır. Zira kültürel değlerlerin sunumu bu üç önemli faktör dikkate alınmadan planlanmamalıdır (Songur, 2016: 102).

2. ŞEHİR ARAŞTIRMALARINDA BİR KAYNAK: SEYAHATNAMELER

Şüphe yoktur ki, her devletin şehir tarihi kaynakları kendi tarihlerine göre değişiklik arz eder. Hatta aynı devletin tarihi varoluşu içerisinde kaynak değeri önemli olan bir belge süreklilik arz etmeyebeilir. Şehir tarihi, özellikle belirtildiği gibi, çok çeşitli kaynaklardan ibarettir ve gazete arşivleri, gezi rehber arşivleri, fotoğraflar ve imgeler diğer önemli öğelerdendir. Örneğin Bursa'yı gezmek ve tanımak isteyenlere yardımcı olmak amacıyla, geçmişte yazılmış çok sayıda rehber kitaplar vardır (Öcalan, 2009: 132-133). İmgeler, diğer taraftan, şehirlerin salt yansıması değil, parçasıdır ve bu görsel kaynakları, yazılı metinler, arşiv kayıtları ve materyallerle birlikte kullandığımızda şehri gerçekten görmeye başlarız (Ebel, 2005: 514). Fakat araştırılan şehirlerin büyüklüğü ve önemi ile bağlantılı olarak kaynak belgeler ve çalışmalar değişiklik arz edebilir. Bu da, bir turizm araştırmacısının bir şehirle ilgili elde ettiğini farklı bir şehirde bulabilme kaygılarının yersiz olmayacağını gösterir. "Osmanlı Anadolu'sunun bazı önde gelen kentleri şüphesiz araştırmacıların daha fazla ilgisine mazhar olmuştur. Mesela, Bursa önde gelen Osmanlı kent tarihçileri için en çekici kentlerden birisidir" (Öz, 2005: 66; Özdemir, 2011).

Çok çeşitli kaynaklar ışığında hazırlanan detaylı ve özgün bilgilerden oluşan şehir tarihleri genel anlamda turizm dâhil şehirle ilgili çalışmalarda önem arz ederken; seyahatnameler turizm özelinde ayrıca değerlendirilmeye tabi tutulabilecek kaynaklar arasında sayılabilir. Seyahatnameler ilk seyahat hareketlerine ve şehirlerde ilk turizm yatırımlarına ait tarihi değerde kaynaklar olduklarından, turizm tarihi araştırmalarında da dikkate alınması gereken referanslardandır.

Seyahatname Arapça *seyahat* ve Farsça *name* sözcüklerinden oluşan ve insanoglunun gezme, görme ve bilme isteğini gerçekleştirmek üzere yaptığı gezilerini detaylı ve özgün bir anlatımla, aktarma amacını da karşılamak üzere, yazılı hale getirmesi amacıyla ortaya çıkar. Doğu ve Batıda çok sayıda yazılmış seyahatnameler için XV. yüzyıl ve sonrası sayısız örneklerle dolu olup, Doğu'dan Evliya Çelebi, Piri Reis, Seydi

Ali Reis; Batı'dan Colomb, Casanova, Baretto, Nerval, Tournefort başlıcaları sayılabilir (Maden, 2008: 148-150).

Seyahatname yazımı tarihi çok eskiye dayanır ve Heredot'tan Avrupa'nın kaderini değiştirecek Marco Polo Seyahatnamesine kadar türlü şekillerde ve amaçlarla yazılmıştır. Bir seyyahın yukarıda ifade edilmiş olduğu gibi kendi gözlemlerini kaleme alması demek gördüğü gerçeklik ile birlikte kendisini de ifade ediyor olması demektir. Oluşturduğu notları okuyanlar, seyyahların gözünde kısmen onların yargılarıyla yeni yerler keşfetmenin heyecanını duymuş olmalı, zira dönemin iletişim olanakları gelişmezden evvel seyyahlar en önemli bilgi kaynağıydılar. Bunun karşılığında da seyahatnameler, tarih boyunca ilgi çekici ve popüler okuma grubunu oluşturmuşlar ve okunan yere seyahat etme isteği uyandırmışlardır (Stubseid, 1993: 89).

Gezi notlarını kaleme alan yazarların kimi özellikle o bölgelerde resmi olarak görevlendirilmiş kişiler, kimi gerçek anlamda gezginler, kimi transit yolcu iken kimi ticaret erbabı ve benzeri rollere sahiptirler. Aldıkları notlar itibarıyla şehir tarihine ışık tutarken, bugünün şehir turizmini aydınlatıcı kültürel öğeleri de bize kadar taşımışlardır. Seyahatnameler okunurken, ya da ilgili seyyah araştırılırken, seyahat amacını anlamak olasıdır. Lakin görev üzere şehirde bulunan bir seyyah ile gerçek amacı gezip görmek olan bir seyyahın yazımında farklılıklar olacaktır. Her halukarda seyahatnameler, karşılaştırmalı kaynak taramasına tabi tutulacağından bir seyahatnameye kaynak gözüyle bakmamak literatürde ciddi kayıp yaratabilir. Başka kaynaklarla karşılaştırmalı işlendiğinde bir seyahatname, tarihi verileri kaydetmede oldukça değerli olabilir. Bu da kaynak değeri olarak onları vazgeçilmez kılacaktır.

Örneğin Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi başka hiçbir kaynaktan bulunmayan çok sayıda bilgiyi barındırır (Polatçı, Tavukçu, 2012: 234). Evliya Çelebi eserini Mısır'da 1680'li yıllarda tamamlamıştı; eser 1742'de İstanbul'a gönderildiğinde çok az kopyası alınarak aslı Topkapı Sarayı'nda saklanmıştı. Bu sebeple eserden çok fazla kişinin haberi olmamıştı. Tanıtma yazısı ile bu eseri bilim dünyasına 1814 yılında tanıtan da Doğubilimci Hammer olmuştur (Tezcan, 2009: 203). Osmanlı şehir tarihçiliğinde XVII. yüzyıl için en önemli kaynak, gittiği her şehirde yaşayan halkı tasnif etmekle başlayan Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi olmuştur (İnalçık, Arı, 2005: 35). Zira Evliya Çelebi pek

çok araştırmacı tarafından defalarca farklı Şehirler bazında analiz edilmiřtir¹. Buna karşın Batı seyahatnameleri ise bu yakın ilgiden mahrum kalmıştır.

Seyahatnameler Batıda, Şehir tarihçiliğinin katettiği yola paralel olarak, çok eski bir gelenek ışığında etkin bir Şekilde değerlendirilirken Tũrkiye’de yabancı seyahatnameler ũzerinde yapılan çalışmalar son yıllara ũzgũdũr ve daha ziyade bir bũtũn olarak incelenmektense içerisinden bilgiler alınmak suretiyle değerlendirilmektedir. Ancak, bu seyahatnamelerden bazıları Batı araştırmacılar tarafından bir bũtũn olarak ele alınmak suretiyle Batı seyahat literatũrũne kazandırılmıştır (Yılmaz, 2013: 591).

106

IJSI 10/1
Haziran/
June
2017

XVIII. yũzyıl Avrupasında yaşanan gelişmeler ve işgallerle Doğuya yũnelen Batı devletleri, seyyahların hareketlerine ve dolayısıyla seyahatnamelerin artışına sebep olmuştur. Bununla birlikte oluşmuş okuyucu kitlesini doyuracak yayın gerekliliği de bu devinime hız kazandırmıştır (Yılmaz, 2013: 590).

3. BURSA ÖRNEğİ

Anadolu Şehirleri, Őehirleřmenin başladığı tarihlere varacak kadar, çok eski geçmişlere sahiptir. Farklı zamanlarda farklı yũnetimler altında idare edilmiş bir Şehir olarak Bursa, farklı kũltũrel değerlere ve çeşitliliğe sahiptir. Osmanlı Devleti’nin bir başkenti, dũneminin uluslararası ticaret merkezi, Osmanlıların Şehirciliği geliştirdiği ilk Şehir olan Bursa için de, bu zengin geçmiş içerisinde sadece Şehrin adı değişmiş, yerleşim alanı ve çoğu değerleri baki kalmıştır. Osmanlının kuruluşundan kısa bir sũre sonra fethettiği Bursa, ũnemli bir ticaret merkezi ve ipek sanayi Şehri, payitaht İstanbul’a yakınlığından ve zengin termal su kaynaklarından sebeptir ki, bir nevi sayfiye yeridir. Bu ve bu gibi sebeplerle birlikte, Şehir fethedildiği gũnden itibaren çeşitli ũlkelerden gelen seyyahlar tarafından ziyaret edilmiş, yerli ve yabancı seyyahlar ya mũstakil bir Şekilde ya da diğer eserlerinin

¹ Bu konuda Bursa ili ũzelinde ũrnek olarak: Hasan Basri Öcalan, *Evliya Çelebi Seyahtnâme’ye Gũre Ruhaniyetli Şehir Bursa*, Sistem Ofset, Ankara 2012 bahsedilebilir. Yazar, Evliya Çelebi’nin Bursa hakkındaki tũm anlatsını başlıklar altında ve sadeleşmiş bir dille sunmakla birlikte, eserde adı geçen yapıtlatın bugũnkũ durumlarına da atf yapmaktadır.

içerisinde kendi gözlemlerinden Bursa'yı aktarmışlardır (Öcalan, 2009: 124-125). Seyyahlar Bursa'nın sosyal ve ekonomik tarihi, mimari yapıları, kültürel öğeleri, kentin başına gelmiş doğal felaketleri gibi birçok hususu eserlerinde ele almış olup, gözlemlerini Osmanlı Türkçesi, Arapça, Bulgarca, Danca, Flamanca, İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca, Latince, Ermenice ve Grekçe dillerinde aktarmışlardır (Özkan, Demirhan, 2009: 315).

Özellikle belirtilmelidir ki Bursa'ya gerçekleşen seyahatlerde turizm amacıyla seyahat eden (termal tesislerde dinlenmek, gezip görmek gibi) seyyahlar çokça olduğundan, bu kaynaklar ilk erken turizm faaliyetlerini de konu kapsamına almış olurlar. Bu çalışmada incelenen seyahatnameler özellikle 'gezip görme' amacı ile İstanbul'dan Bursa'ya seyahat eden üç gezginin eseri olup, XIX. yüzyıl Bursa'sı turizm hususuna açıklık getirmektedir. Bursa, seyahatnamelerin turizm konusu kapsamında incelenmesinde oldukça önemli bir şehirdir. Zira şehir neredeyse hiçbir yolcunun ilk uğrak yeri olmamıştır. Yolcular genelde payitaht İstanbul için Osmanlı sınırlarına seyahat ederler ve İstanbul'a geldiklerinde Bursa hakkında duydukları ilgi çekici güzellikleri görmek ve kaplıcaları ziyaret etmek için Bursa'ya seyahat ederlerdi. Anlık planlanan bu seyahatler, esasında seyahatnamelerin niteliksel olarak önceki kaynaklara dayanması karşısında Bursa için bir tezatlık teşkil eder (Lowry, 2004: 12).

Lowry (2004), 1326-1923 yılları arasında Bursa'ya seyahat eden yüz seksen seyyahın seyahatnamesine değinerek Bursa şehir tarihi üzerine çalışmalar yapmıştır. Bursa hakkında seyahatnameler üzerine bir diğer kaynak *Seyahatnamelerde Bursa'dır*; bu eserde, yerli ve yabancı kırk bir seyahatname incelenmiştir (Günaydın, Kaplanoğlu, 2000). Bu eserlerde bahsi geçen ve literatüre henüz kazanadılmamış bu seyahatnameler, ayrıca incelenmek suretiyle Bursa turizmine de katkı sağlayacaktır.

3.1. Mary Walker Seyahatnamesi

Mary Walker (1886: 93-197), seyahatnamesinin ikinci cildinde VIII ile XII. bölüm aralığını "Broussa"ya ayırmıştır. Seyahatini bir grup eşliğinde 1885 yılı Mayıs ayında gerçekleştirmiştir.

Osmanlı öncesi Türk tarihi hakkında da bilgi sunduğu seyahatnamesinde “Doğunun mutlak hâkimi” diye tanımladığı Osmanlı İmparatorluğu’nu, kuruluşundan çok önce Süleyman Şah’tan başlayarak ve göçleri de kapsayacak şekilde detaylıca anlatmıştır. Osman Bey’in şehri kurarken Müslüman ve Hıristiyanlar arasında ayırım gözetmeksizin eşit koşulları sağladığını da belirtmektedir. Osman Bey’i askeri başarısı ile olduğu kadar kişiliği ile de öven bir yapı sunan seyahatname, onun haleflerine muhteşem bir isim vasiyet bıraktığının altını çizer. “Broussa” ile özdeşleşen kişinin de ondan ziyade Orhan Bey olduğunu eklemeyen geçemez. Zira şehir yeni uzun yıllar süren uğraşlar sonrasında ele geçmiş olsa da, mimari yapılarla ve kadim geleneklerle şehri canlandırdığını ve “Broussa”nın durumunu ivedilikle iyileştirildiğinin altını çizer. Daha sonra gelen ve burada defnedilmiş padişahları anlatırken Yıldırım Bayezid’in türbesinin yarı harabe olduğunu öğreniyoruz.

O günün Bursa’sını anlatırken, şehrin 1855 depremi sonrası restore edilmiş ve onarılmış olduğuna vurgu yapar. Perişan olan şehrin, Ahmet Vefik Paşa tarafından iyi bir duruma getirildiğini belirtir. Örneğin bölgenin en güzel ve büyük hamamını o restore ettirmiştir. Aynı süreçte de macaracı seyyahlar için hem geçilmez yolların varlığına hem de sadece bir otelin olduğuna vurgu yapar. Fakat yazısını kaleme aldığı dönem için yolların ve ulaşımın düzenlendiğine ve şehrin çeşitli yerlerinde turist konforunu düşünen hoteller açıldığına değinir. Camilerin yarısının yerle bir olduğunu, onarımlara rağmen hala yüz beş camiden yirmi beşinin harabe olduğuna değinir. Ayrıca, kırk dört iplik fabrikasında iki ila üç bin kadın istihdamına değinir. Ulu Cami civarında yapılan ipek ve havlu ürünlerinin kalitesinden bahsederek şehrin ekonomik yapısına da dikkatleri çeker.

“Broussa”yı, dağ, ağaçlar ve suyun mükemmel bir birleşimi olarak tanımlar ve bir turistin sadece bunları bulmak için çok uzaklara seyahat ettiğinin altını çizer. Oysa el degecek kadar yakında olan kolay nimetlerin değersiz olup belki de hiç ziyaret edilmediğinden yakını da. Osmanlı İmparatorluğu’nun beşiği “Broussa”ya uğramadan “Constantinople”dan ayrılan turistleri ifade ederken, İstanbul’a nazaran daha Doğuya özgü değerleri ve özellikleri içeren Bursa’nın uğrak yer olması gereğinin altını çizer.

Yazar “Broussa” ziyaretinin aktarımına “Constantinople”dan “Mondania”ya olan gemi yolculuğunun zengin anlatımı ile başlıyor.

Mondania'ya varış ile etkilendiği ilk izlenimi: karlı tepesi ile onu karşılayan "Olympus". "Broussa"ya giderken antik şehir Apamea Myrlea kalıntılarını görmek isteseler de yolculuk esnasında oldukları için göremediklerini belirtir.

Bursa girişine yaklaşır taş köprüye vardıklarında, Nilüfer Çayı ve Misi'yi ismen anar ve otel yolu üzerinde bulunan Çekirge'deki mineral hamamlar ile hastaların konakladığı hana dikkat çeker.

Eski ve Yeni Kaplıcaları ile Kükürtlü'den bahseden seyyah, mermer çeşmelere de dikkat çeker. Hotel Loschi'de konaklayacak seyyah, dört yıl önce de şehri ziyaret etmiş ve aynı otelde kalmış olduğundan; çalışanları, otel iç ve dış düzenlemeleri, odaların durumları başta olmak üzere herşeyi aynı bulduğunu özellikle sevinerek belirtir.

Ertesi sabah deve sürüsünden gelen çan sesleri ile uyanan yazar, bunu tamamiyle oryantal karakter olarak tanımlar. Dönem İstanbul'unda, eskinin karmaşıklığı ile karşılaştığında artık bu özellikleri bulmanın neredeyse imkânsızlığından bahsederken, Bursa'daki durumu uyum ve ahenk sıfatıyla yüceltir. Hemen beraberinde Kale, Fransız yapımı un değirmeni, cami ve türbe, otel odasından göze çarpan yapılar, insan manzaraları hakkında detaylı bilgiler aktarır.

Yazar deprem sonrası yapıların durumu hakkında detaylı bilgiler sunar, hasar görmüş eski kale hisarlarını ve civarındaki doğal mağaraları anlatır.

Aynı gün, Bursa'nın içerisine gitmek için öncelikle Yahudi mahallesini, ardından kalenin altında bulunan Rum mahallesini geçerler. Yazar, şehre girdiklerinde karşılaştığı çarşığı ve insan manzaralarını anlatır. Gökdere Vadisi'ne gider, buradaki zengin bitki örtüsünü anlatır ve Gökdere değirmenlerinden yakaladığı manzaranın Bursa'ya dair en güzel şeylerden biri olduğunu yazar. Ve oradan verimli Bursa ovasına ait büyüleyici anlatımıyla bu manzaranın sonsuza kadar hafızalarda saklanacak özellikte olduğunu altını çizer.

"Olympus"un yüksek bölgelerinden getirilen ve özellikle Ermenilerin elinde bulunan alabalık yağının romatizma ve eklem sertliği tedavisi için vazgeçilmez bir araç olarak hamamlarda kullanılan yüksek fiyatlı

bir ürün olduğunu belirtir. Bu bölümde çeşitli insan izlenimlerine yer veren yazar, hamam sezonu diye tabir ettiği bu dönemde İstanbul'dan gelen Harem üyelerini de yazısına yansıtmıştır. II. Murad Cami'sine yakın yıkılmış bir türbeden, ayrıca harab olmuş bir aziz mezarından bahseder. II. Murad Cami için tamamen doğuya özgü görülebilecek nadir değerlerden biri olarak bahseder. Dikkat çekici büyük selvi ağaçlarına atıfta bulunmadan edemez. Cami ve türbe ile birlikte medrese, han ve bir mutfaktan bahseder.

Çekirge "Köyü" hamamlarına giderken tecrübe ettiklerinin içerisinde sadece düzensiz ve iri taşlardan oluşan kaldırımdan yakınıdır. Yol üzerinde ilerlerken herkesin kayıtsızca kirazı çekirdeği ile yediğini, burada havanın sindirim için mükemmel olduğunu belirtir.

Büyük olan ve en çok bilinen sülfürlü suyu ile ünlü hamamı Yeni Kaplıca Hamamı olarak tanıtır. Kara Mustafa Hamamı'nın da sadece kadınların kullanımına açık olduğunu yazar. Yol üzerinde ördüğü sıradan bir binadan yapılmış iki hamamı kalite olarak itibarlı bulunduğunu ifade eder. Mehmet Gazi'nin kızı Fatma Sultan'ın burada mezarı olduğunu yazar.

Çekirge'ye vardığında endamlı I. Murad Cami'sini ve ardından rengârenk evleri ve ağaçları ile tepenin yamacında iki kümbetli ve sağlam antik yapılmış Eski Kaplıca Hamamı'nı anlatır. Yazar, yanındakilerle birlikte civarın eskiz çizimini yaptıktan sonra buradaki tarihi eserleri ziyaret eder. Burada aynı zamanda başka bir cami, Yunan Hamamı ve kalıntıları içinde bir saray dikkatleri çeker. Türbe ve cami minaresinin olan detaylarını vermekle birlikte depremde ötürü büyük zarar gördüğünü yazar. Çekirge'den ovaya ve Nilüfer çayına, inene kadar tüm yol, meyve bahçeleri, yabani çiçekler, kestane ve ceviz ağaçları, dut ağaçları ile kaplıdır.

Seyyahlar arasında uluslararası kabul görmüş bir görüş olduğunu belirten yazar, Broussa halkının (çocuklar değil sadece yetişkinler) genelde medeni, minnettar, mizah anlayışına sahip, tüm farklı dinlere saygılı olup kişilerle iyi geçinen bir halk olduğunu yazar. Bu sebeple Broussa'da seyahat oldukça olumlu izlenimlerle devam eder.

Yerel hizmetleri ilkel servis olarak nitelendiren yazar, bu durumu kötümsemekten ziyade mutluluk verici ya da huzurlu

tanımlamalarını yapmaktadır. Kahve ve nargile anlatımlarına artık muhallebiciler de katılmıştır. Yazar büyük bir coşku ile bunları aktarmaktadır. Çekirge'den dönüşte Kadı Köşkü'nden hareket ederken kendi kendine değindiği önemli bir tespit vardır: "ziyaretçiler ayrılma vakti geldiğinde sıklıkla olumlu ve değişmez bir niyet ile ziyaretlerini tekrarlamak isterler ve ne kadar da az bu niyetlerini gerçekleştirirler!".

Yazar Bursa ipeği ve ipekçiliği hakkında detaylı bilgi vermeye ipekböceği yetiştiriciliğinden başlar. Yetiştiriciler genelde nazara inanan köylüler oldukları için yabancı gözünden sakınırlarmış. Bu sebeple ziyaret edemediklerinden yakınırken, Demirci'deki iki büyük kurumun bazen ziyaretçileri şartsız kabul ettiğini öğrenirler. Yazar bir Ermeni fabrikasını ziyaret eder ve burada çalışan kadınlardan sadece birkaçının Türk olduğunu ve Rumların ağırlıkta olduğunu belirtir. Yazar, Bursa'da kadınların gayretli ve çalışkan olduklarında ayrıca söyler.

Seyahatnamenin Değerlendirilmesi

- Bu seyahatnamenin bir şehir rehberi gibi detaylı olduğunu belirtmek gerekmektedir. Şehrin tarihinden doğal afetlere, mimari yapılarından kültürel değerlere, toplumsal karakterlerden önemli şahsiyetlere, ekonomik yapısından yerel yönetim anlayışına, zengin florasından doğal güzelliklerine kadar çeşitli bilgiler de sağladığından kaynak değeri oldukça yüksek bir seyahatnamedir. Bu çalışmada daha ziyade turistik anlatımının üzerinde durulmuştur.
- Nevin Özkan – Fatih Demirhan (2009)'ın bildirimlerinde belirttikleri gibi, seyyah donanımlı olup ön araştırma yaptıktan sonra yazısını kaleme almıştır.
- Yıldırım Bayezid türbesi 1855 depreminde hasar görmesiyle, peşi sıra onarımlara girmiştir. Şu an itibariyle sorunu olmayan bir yapıda olup, ziyaretçilere de açıktır.
- Aynı dönemde diğer seyyahlarda da görüleceği üzere Ahmet Vefik Paşa'nın Bursa'ya yaptığı önemli katkılar Marry Walker tarafından da dile getirilmiştir.
- Deprem sonrası süreçte turizm için çok önemli olan yolların ve konaklama tesislerinin cılız varlığı, seyyahın seyahatini yaptığı

1885 yılında turist konforunu düşünecek yeterlilikte daha iyi bir konumda olduğu görülmektedir.

- Onarımlara rağmen hasarlı turistik yapılar mevcuttur. Bu yapıların bugünkü varlıkları ve restorasyonu bir araştırma konusu olacak derecede önemlidir.
- Havlu ve ipek üretimi turistik ürün olduğundan kaliteli yorumu oldukça önemlidir.
- Çok çekici ve mükemmel öğelere sahip bu şehrin ziyaretçi sayısının az olduğundan yakınmakta olan yazar, Bursa'nın daha çok ziyaretçi çekmesi gerektiğini söyler. Bugün de turizm sektöründen yeteri kadar pay aldığını düşünmediğimiz bir Bursa mevcuttur.
- Apameia, antikçağda Prusa'nın denize açıldığı nokta olmakla birlikte Prusa-Apameia-Konstantinopolis yolu her dönemde sık kullanılmış bir ticari güzergâhtır. Myrleia M.Ö. VII. yüzyılda Batı Anadolu kentlerinden Phokaia ve Kolophon kolonisi olarak kurulmuş, sırasıyla Bithynia ve Roma'ya ait olmuş önemli bir kolonidir (Doğancı, 2005: 181). Turistik ürüne dönüşümü yeniden irdelenebilir değerlerde kültürel bir öğedir.
- Seyahatnamede geçen Misi Köyü ve kaplıcalar bugün turistik ürün niteliğindedir. Fakat Nilüfer Çayı'nın durumu dikkatleri çekecek vaziyettedir. Seyahatnamelerden hareketle Nilüfer üzerine çalışmalar gerçekleştirilebilir.
- Seyyahın üzerinde durduğu konaklama tesisinin bir takım değişmez özellikleri, turizm kültürüdür. Yani, bir ülkede verilen hizmeti diğer ülkelerden ayıran en önemli özelliklerden biridir. Bu anlayış Türk misafirperverliği ile birleştirip, pazarlama unsuru olarak kullanılabilir.
- Oryantal öğelerin ve ilkel görünen durumların arayışında olan bir seyyah olan Walker, bu konuya tüm değerlendirmelerinde özellikle değinir. Farklıya duyulan merak Ortadoğu ülkeleri ile insanları hakkında yazı yazan seyyahların eserlerini de popüler kılmıştır (Lewis, 1968: 296).
- Fransa'dan getirilen taşlarla yapılmış bir un değirmeni, bazı şehirlerde nostalji öğesi olarak turistik ürüne dönüştürülmüştü. Bu örnek ve benzerleri Bursa'da uygulama alanı bulabilir.

- Her seyyahın anmadan geçemeyeceği en önemli özelliklerden biri Bursa'nın yeşil olması, bitki örtüsünün çok güçlü olmasından dolayı havasının çok temiz olması ve suyunun bol olmasıdır. Meyve ve sebze başta tüm bitki örtüsü çeşitliliğinden, ovasının verimliliğinden, önemli üretim potansiyelinden, verimli göl ve göletlerinden, ürünlerin taşınırken buz ve kar kullanımı ile taze tutulabilmesinden ve İstanbul'a yakınlığından ötürü Bursa, Osmanlı döneminde İstanbul gibi dev bir şehrin beslediği en önemli kaynak idi (Çiftçi, 2004: 151-171).
- Seyyahın II. Murad Camisi anlatımı, bugüne restore edilerek ulaşılmış camiye ait farklılıkları görmeye fayda sağlayabilir.
- Seyyah hamamların kalabalıklığından bahsederken, şehir dışından ziyaretçilerinin de sayıca çok olduğunu yazar. Diğer bölümlerde belirtildiği üzere, Bursa seyyahlarında amacın turizm ve gezme görme önceliği taşıması yüksek olasılıktadır.
- Genel anlamda Bizans ve Osmanlı dönemi seyyahlarının yol şebekeleri hakkında verdikleri bilgiler ihtiyatla karşılanmalıdır, zira daha ilk dönemlerde önemini yitiren Roma yolları yerine kestirme yollar kullanılıyordu. Geniş ve taş döşeli Roma yollarına nazaran, kestirme yollar, bu yolların toprak olmasına rağmen, daha çok kullanılmıştır (Doğancı, 2005: 170-171).
- Yetişkin Bursa halkının medeni, minnettar, mizah anlayışına sahip, anlayışlı kişiler olduğu genel kabul görmüş bir seyyah anlayışıdır. Bir şehrin turizm bağlamında gelişiminin tüm paydaşların işbirliği ile olacağını belirtmiştik. Bu durumda yerel halk da, yatırımcılar ya da yerel kurumlar gibi paydaşlardan birisi olduğundan turizm için aktif varlığı yadsınamaz.
- Kahve, nargile, muhallebici kültüründen bahsedilmiştir. Dönemin kahve kültürü bugünün anlayışından farklı olduğu için, Osmanlı'da kahve ve kahvehâne kültürü turistik bir ürün şekline dönüştürülebilir.
- Seyyahın tespitlerinden hareketle Broussa'dan etkilendiği apaçık olan yazar, başka seyyahların da bu durumda olduğunu altını çiziyor. Şehirler sunduğu geniş imkânlarla ziyaretçilerde bu izlenimi canlandırdığı sürece turizm faaliyetlerinden fayda sağlarlar. Turizm bir tecrübeler bütünüdür ve bu bütünün parçaları ortak bir kararlılıkla aynı amaçlar doğrultusunda hareket etmelidir.

- İpek böceliğine detaylıca değinir. Seyahatnamelerin bu konudaki ortak özelliklerinden hareket ederek kapsamlı projeler elde edilebilir.

3.2. Georgina Max Müller Seyahatnamesi

Georgina Müller (1897: 149-163)², tüm seyahati süresince gönderdiği mektupların derlemesi olan ve seyahatinden üç yıl sonra kaleme aldığı seyahatnamesinin VIII. Bölümünü “Brüsa”ya ayırmıştır. Müller ve ailesi, Saray’dan Sadık Bey ile birlikte, padişahın özel izni ile 1893 yılı Temmuz ayının ilk haftasında birkaç günü kapsayan bir Bursa seyahati gerçekleştirmiştir.

Palace aide-de-camp otelinde konaklayan Müller, oranın en iyi otel olarak tanımlanmasına rağmen oldukça olumsuz tecrübelerle otelden ayrıldığını belirtir bir ifade ile yorumlarına başlamaktadır.

Seyahat Constantinople’dan hareketle ve deniz yoluyla “Mudania” üzerinden olmuştur. Tepeleri kaplayan zengin bitki örtüsü ve karlı “Olympus” tepelerinin selamı bu seyahatnamede de ilk karşılaşmadır. Seyyah, gözalcı yeşilliğin, ağaçların ve inanılmaz temiz havanın bölge için karakteristik bir anlam taşıyor olduğunu belirtir.

Vardıkları ilk akşam şehirde biraz dolaşırlar, bu esnada şehri 3 bölüme ayırır: en eski yerleşim olan merkez bölüm; saray halkının yaşadığı ve kalenin olduğu üst bölüm; Ulu Cami ve çarşıların bulunduğu alt bölüm. Ardından, Bithyna’nın “Prusa”sından tarih bilgileri sunmaya başlar. Orta bölümde Roma Dönemi taş duvarları ve Bizans döneminden kalma korunmuş sağlam duvarlardan bahseder.

Çok sayıda cami ve türbenin varlığından haberdar olan Müller, Ulu Cami ve özellikle Yeşil Cami ve Türbe’nin tarifsiz güzelliğine değinir. 1855 depreminin etkilerine yer verirken, Vefik Paşa’yı da anar ve şehri restore ettirmiş olduğunu belirtir. Ayrıca ölümünden sonra

² Milletvekili Max Müller’in eşidir. İngiliz sefirinin sekreteri olan oğullarını ziyaret etmek amacıyla İstanbul’a geldikleri süre içerisinde Bursa’yı da ziyaret etmişlerdir.

kütüphanesinin ne denli büyük olduğuna ve tüm kitapların nasıl satılmış olduğuna da yer verir.

Bayezid I Cami ve Türbesi'ni ziyaret eder. Sıcaklık artınca, gölgelikler içinde Kapalı Çarşı gezintisine geçilir: çini, ipek ve havlular satın alırlar. Daha sonra şehrin üst bölümüne geçip şehir manzarasını betimler; dikkatini çeken en önemli öğe selviler ve dolayısıyla zengin Bursa ovasıdır.

Ardından Osman ve Orhan Bey Türbelerini ziyaret eder. Türbelerinin içinin güzel şal ve camilerdeki gibi halılarla kaplı olduğuna ve restorasyonunu Vefik Paşa'nın yaptırdığına değinir. Osman Bey'in sarığındaki Devlet Nişanı'ndan bahseden yazar, elmaslarla bezeli bu nişana ve türbenin sürekli koruma altında olduğuna değinir.

Daha sonra, II. Murad'ın Türbesine geçen yazar, türbeyi genel bir tarih bilgisi ile anlatmaya koyulur. Genel bir kanı ile sultan türbelerinin duvar ile kapalı ve içte gül bahçeleri ile süslü olduğunu, içerisinde gölge amaçlı bulunan ağaçların ise İngiltere'de görülenlerden çok daha büyük olduklarını yazar.

Üçüncü gün İngiltere konsolosunun da katılımıyla, çarşı gezintisi ile başlar. Alışverişlerini ve pazarlıklarını detaylıca anlatır. İpekböcekçiliğine de değinen yazar, ipekböceği üreticiliğinin neredeyse tamamının Rumların elinde olduğunu ifade eder.

Çekirge yolunda I. Murad Cami ve Türbesini ziyaret ederler. Tek farkının camiden çok Hristiyan manastırına benziyor olduğunu dile getiren yazar, softa hücrelerinin de caminin içinde olduğunu belirtir. Türbede içi mısır dolu bakır bir kap vardır ve betimlemesinde bu kap sürekli dolu tutulan ve satılan mısır tohumlarından ibarettir. Manzara terası vardır ve heyecanla anlatılan sıcak ve soğuk suyu ayrı ayrı veren bir çeşme vardır.

Demir ve sülfür oranından bol su kaynakları için köyün içine devam ederler. Mayıs ayında kalabalık olan ve romatizmal hastalıklara iyi gelen suyun da kullanıldığı bu pansiyonlardan birini ziraret ederler. Walker'ın da değindiği üzere, hamama gelemeyen ya da yaşanan izdihamdan dolayı yer bulamayan bazı kişiler, bu sudan satın alıp kullanmak üzere evlerine de taşıttırıyor olduklarını yazar.

Suyun kalitesi ve sıcaklığına değinerek, Justinian'ın saray inşa edip Theodora'nın dört bin kişilik maiyeti ile ziyaret ettiği yer burası olsa gerek der. Müller ile birlikte seyahat eden erkekler, erkekler bölümüne giderken, Müller kadınlar bölümüne gider. Her yerin açık renk ve güzel desenli fayanslarla kaplı olduğunu belirttikten sonra hamam bölümlerini detaylıca anlatır. En dış odada hamamdan çıkan hanımların farklı renk ve çeşitte sırmalı ipek kumaşlara sarılıp divanların üzerinde dinlenirken sigara ya da kahve içtiklerini ve muhabbet ettiklerini yazar. İlerleyerek ikinci odaya varır ve henüz sıcak ortamından çıkmış hanımları betimler. Bir oda daha ilerleyip hamam bölümüne gelen Müller, sıcaktan dolayı bir dakikadan fazla kalamadığına, sıcak su dolu olan ve yüksek bir kubbe ile çevrili büyükçe bir havuzun içini doldurmuş hanımlara değinir.

Hamam tecrübesinden sonra Batıya doğru yol olarak "Apollonia" Gölü'nü gören İnkaya Köyü'ne varırlar. Buradaki bir ağacın etrafını beşinin de el ele verip saramadığını yazar.

Dördüncü gün geriye dönüş günleridir ve ilk gelinen günde olduğu gibi karayolu ile değil, demiryolu ile Bursa'dan Mudanya'ya geçerler ve yine denizyolu ile İstanbul'a geçerler.

Seyahatnamenin Değerlendirilmesi

- Bu seyahatnamenin Bursa'yı anlatan kısmı görece kısa tutulmuş olmasına rağmen yine de detaylı bilgiler içerir.
- Yazar, kaldığı oteli konforlu bulmamıştır. Avrupa'da XVII. yüzyılda başlayan otelcilik anlayışı ve etrafında gelişen sektör, Osmanlı'yı Moderleşme sürecinde etkilemiştir. Osmanlı kenti Bursa'nın erken dönem otelciliği ile ilgili esas bilgileri seyahatnamelerden elde eden Yaşayanlar, XIX. yüzyılın ilk yarısında Bursa'ya gelen seyyahların otel bulamadıkları için hanlarda kaldıklarını ifade ettiğinin altını çizer (Yaşayanlar, 2013: 20). Bu karşılaştırma çalışma için elzemdir; zira Avrupalı seyyahlar Bursa'ya geldiklerinde, alışkın oldukları bir konaklama kültürünü arayacaklardır. Gelişen ulaşım ağı, ticari gelişmeler, kaplıca turizmi, gibi sebeplerle ziyaretlerin çoğalması otelcilik sektöründeki gelişimin en önemli sebepleridir. Bugün de şehir turizminde aranan niteliklerden olan eğlence mekânlarının varlığı,

konfor arayışı o dönemdeki ziyaretçilerin de ihtiyaçlarındandı (Yaşayanlar, 2013: 32-37).

- Yeşilin güzelliği, zengin bitki örtüsü ve havanın temizliği dikkatleri çekmektedir.
- Müller, Walker gibi 'donanımlı' olup tarihi veriler sunduktan sonra kendi ifadeleri ile şehir bölümlendirilerek anlatır.
- Müller de doğa felaketlerine, onun yıkıcı etkilerine ve Vefik Paşa'nın şehir için önemine değinir. Ahmet Vefik Paşa'nın seyyahlar tarafından anılmasının en haklı yanı şudur ki, kendisi, Şubat 1879 - Ekim 1882 arasında yaptığı ikinci dönem valilik görevi sırasında Tanzimat dönemine ait birçok önemli mimari eser inşa ettirmiştir. Kaplıcalara gelen turistler için başta oteller olmak üzere, modern yollar, sosyal ve ticari hayatın gelişimi için de Bursa'ya büyük katkılarda bulunmuştur (Dostoğlu, 2006: 272).
- Turistik ürünlerden çini, ipek ve havlu alışverişi ile kıymetli taşlardan ürünler satın alır.
- Cami ve türbe gezintilerinde bulunmuştur. Gezinti teraslarından manzara tasvirleri yapmıştır. Çeşitli çeşme ve yapılardan bahsetse de görülen yerlerin hemen hemen hepsi Walker Seyahatnamesi'nde de geçmekte olan yerlerdir.
- İpekböcekçiliği hakkında bilgiler sunmuştur.
- Hamamları ve suyun kalitesini oldukça beğenen Müller, hamamlar hakkında detaylı bilgiler sunar. Yazarın özellikle değindiği, Theodora'nın dört bin kişilik maiyetiyle o hamama gelmiş olabileceği fikri pazarlama aracı olarak kullanılabilir. Dolayısıyla, seyahatnamelerin detaylı tespitleri bu tarz farklılıklar sunabileceğinden turizm gelişmesinde ve turistik ürün pazarlamasında stratejik unsurlar yaratabilir. Hamam kültürüne ve kadınlara dair izlenimlerine de yer veren yazar, hamamı fiziksel bölümleri eşliğinde detaylıca anlatır.
- Doğa gezintisi de yapan yazar selvi ağaçlarından çok etkilenmiştir. Doğanın önemi XIX. yüzyılın turizm faaliyetlerinin de ana unsurlarındandır.

3.3. Ida Pfeiffer Seyahatnamesi

Ida Pfeiffer (1853: 69-74)³ seyahatnamesinin IV. bölümünün bir kısmını "Brussa"ya ayırmıştır. Yazar, diğer üç kişi ile birlikte 13 Mayıs 1842'de sabahın ilk ışıkları ile "Constantinople"dan "Gemlek"e hareket ediyor. Deniz yolculuğu yedi saat sürüyor. Pfeiffer, Gemlik için olumlu yazmaz. Seyahatlarını planlayan şirket herkese birer at ve bir de Türk rehber organize etmiştir. Sıkıntılı ve zorlu at sürme tecrübesi süresince çevresine gereken özeni gösteremediğini, ne zaman yaya ilerledilerse o zaman çevreye dikkat ettiğini yazar.

118

IJSI 10/1
Haziran/
June
2017

Şehre vardıklarında karşılaştığı manzara karşısında büyülenmiş olarak işlenmemiş, ıssız ve kocaman bir oviden bahsetse de sıradan bir görüntü olarak isimlendirir. Olympus çok yüksek değildir ve dağda kar yoktur. Gördüğü bu resmin benzerlerine İsviçre'de karşılaştığını yazar.

Şehirde uzanan sayısız minareleri farklı bulur. Bursa'ya uzanan yolu ve az sayıdaki ağaçları yadsır. Meşhur ipek kalitesine değinir.

Pfeiffer, bir Doğu şehrinde sorun yaşamamak için akşam karanlığından önce şehir kapıları kapanmadan, şehre giriş yapmanın gereğine değinir ve Bursa'ya girişleri günbatımından önce gerçekleştirmek ister. Otelini beğenen yazar, fiyatı için de olumlu konuşurken şehrin içini İstanbul kadar çirkin bulur:

Sokaklar dar, evler ya ahşap ya çamur malzemeden ve hatta bazıları taştan yapılmış. Tümü fakirlik görüntüsünde, ama aynı zamanda eşsiz. Çatı duvarları sokak eninin neredeyse yarısını işgal ediyor, sıvalar tamamen koyu ve bu sokakları daha da daraltıyor.

Ertesi gün, bir elçilik görevlisi rehberliği ve korumasında şehri ve çevresini gezerler. Şehirde Türklere ait on bin evden fazla, ilin civarında ve Rum, Hıristiyan ve Yahudilerden oluşan aşağı yukarı dört bin ev rapor edildiğini yazar. Üç yüz altmış cami olsa da büyük çoğunluğu küçük ve dikkat çekmeyen türden yapılar olduğunu belirtir.

³ Madame Pfeiffer (1797-1858), Avusturya doğumludur. Viyana'da yaşayan üst sınıf bir ailenin kızı olup bu seyahate tek başına çıkmıştır.

Camilerin ancak konsolosluk üyesi eşliğinde ziyaret edilebileceğini yazar ve Ulu Cami ziyaretini belirtir. Kümbetinin önemli olduğuna ve caminin ortasındaki açıklığın camiye aydınlık bir hava kattığına değinir. Ardından, Mehmed Çelebi ve Yıldırım Bayezid camilerini değerlendiren Pfeiffer sultan köşküne çıkmaz.

Sokakların insandan çok köpeklerle dolu olduğuna değinirken bunun neredeyse tüm Doğu şehirlerine ait bir özellik olduğuna değinir. Çarşının çok zengin olmadığını ve kirazların ana vatanında olmasına rağmen inanılmaz küçük olduklarından bahseder.

Bursa'nın "Olympus" Dağı'ndan gelen zengin soğuk membasından bahsederken dağın o kadar da büyük olmadığını yeniden vurgular. Hamamlardan birkaç cümle ile bahseder ve Yeni Kaplıca'dan ismen bahsederken iç detayıyla ilgili sadece havuz, kümbet ve aydınlatmasını anlatır.

Geriye dönüş yolculuğu aynı rotada ve atlarla tamamlanmıştır.

Seyahatnamenin Değerlendirilmesi

- Bu seyahatname Bursa'ya farklı bir yoldan ulaşmasından ötürü diğer ikisinden ayrılır. Her ne kadar yol detaylarını yansıtabilmiş olmasa da, dinlenmek üzere Bursa'ya az bir mesafe kala, bir handa yarım saat mola verdiğiinden bahsedebilmiştir.
- Bursa'ya giden yolu ve yerleşimin içini beğenmemiş, Uludağ'ı basit bir dağ olarak görmüş bir gezgindir.
- Şehri gezerken konsolosluk görevlisi talep etmişlerdir, bu da güvenlik ile ilgili çekinceleri olduğunu göstermektedir. Ayrıca, unutulmamalıdır ki turizm faaliyetleri güvenlik ile sıkı sıkıya bağlı bir özellikte olup bu konuda ihmal bir şehrin tüm turizm faaliyetlerini alt üst edecektir.
- Diğer iki gezginden farklı olarak Pfeiffer meyveler dâhil çoğu unsura olumsuz yaklaşmakta ve dikkat çekici yapının olmadığını dile getirmektedir.

Genel anlamda bu üç seyahatname değerlendirildiğinde, arada ciddi benzerlikler görülmektedir. Bu durum hem olumlu hem de olumsuz değerlendirilebilir. Bir taraftan standartlaşmış bir bakış açısı

yaratırken şehre özgü tüm değerleri birkaç kültürel bağlantıya indirger. Diğer taraftan seyahatnamelerde adı geçen turistik ürünler için, bu eserleri okuyanlar arasında sürekli ve uzun soluklu bir pazarlama temelinde bilinç geliştirmiş olabilir. Bursa Seyahatnameleri Bursa şehir turizmine kazandırılırken bu konu üzerinde dikkatle durulmalıdır.

SONUÇ

Bursa, yerel yönetimleri ve üniversitesinin ortak çalışmalarıyla değerli birçok tarihi araştırmalar ortaya koyan ve sayısız kültürel değerlere sahip *Ulu Şehir*dir. Turizm endüstrisinden hak ettiği payı alması için yerel ve ulusal çalışmalar devam etmekle birlikte, bu yazıda, seyahatnamelerden fayda sağlanması suretiyle farklı projeler üretilebileceği üzerinde durulmuştur. Bursa seyahatnameleri, yeni projeler için kaynak olarak kullanılabilir ve yoğunlukta ve çeşitliliktedir. Bu sebeple, geçmişten gelen bu mevcut değerlerin şehir için fayda sağlayacak projelerde yaşatılması şehir turizminin geliştirilmesinde fayda sağlayacaktır.

Şehir tarihçiliği araştırmaları bir taraftan kültürel mirası listelemek suretiyle onları kayıt altına alırken, diğer taraftan şehir turizmine de kaynak değer teşkil eder. Kültürel mirası koruma öncülüğünde ortaya çıkan bu yaklaşım, aynı zamanda şehri de korumacılık esasında sürekli kılmaya aday bir yöntemdir. Şehrin sürekliliği sağlandığında şehir gelişimine uyumsuz geçici projeler kolaylıkla reddedilebilecektir. Tarih bilimi ve onun kaynaklarının kullanımı ile elde edilen veriler turizm araştırmalarını geliştirir ve şehir turizmini çeşitlendirirken şehirleri çekici ve aynı zamanda sürdürülebilir kılmakta işlevseldir.

Bu çalışmayla aynı ölçüde ve doğrultuda özel şirketlerin ve yerel yönetimlerin istifade edeceği yöntemler yaratmış olmak hedeflenmiştir. Şehir tarihçiliğinden elde edilen bilgi turizm gelişmesi bağlamında yaratıcı fikirler ile farklı ürün ve tecrübeler sağlayacaktır. Turist ziyaretleri birbirinin benzeri olan şehirlere değil kendisi ile bütünleşmiş ve tarihinden gelen bir değer ile farkı yaratan şehirlere olacaktır (Law, 1993: 170). Şehir turizminde birincil unsur, tek başına tamamen yeterli olmasa da, kültürel değerlerin varlığıdır.

Ünlü şehir tarihçisi Faroqhi (2005: 445-448) bir söyleşisinde Fransa'da hemen biraz önemli şehirlerin en az bir, genellikle iki ya da üç monografisi olduğundan bahseder ve XVI. Yüzyıl Lyon'u için hazırlanmış iki ciltlik bir çalışmayı örnek verir. Yazılmış ilk Osmanlı şehir tarihlerine atıfta bulunarak somut enformasyon ne kadarsa konunun diğer araştırmacılar tarafından o kadar bilineceğini söylerken doğru bilgiyi yaymak için zengin bir literatür gerekliliğini vurgulamaktadır. Buradan hareketle bu çalışmada da belirtildiği üzere, tarihi yaklaşım içerisinde çok çeşitli kaynaklara dayalı yapılmış bir şehir tarihi çalışması, şehir turizmi hizmeti veren şehirler için gereklidir ve bu çalışma Bursa ili için örnek teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

Ashworth, Gregory; Page, Stephen J. (2011). "Urban Tourism Research: Recent Progress and Current Paradoxes". *Tourism Management*, 32, 1-15.

Çiftçi, Cafer (2004). "Osmanlı Döneminde İstanbul'un İâşesinde Bursa'nın Rolü". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 16, 151-171.

Doğancı, Kamil (2005). "Prusa (Bursa) Kentinden Geçen Antik Yollar", Çiftçi, Cafer (ed.), *Osman Gazi ve Bursa Sempozyumu*, Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 169-186.

Dostoğlu, Neslihan (2006). "Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi", Çiftçi, Cafer (ed.), *Payitaht Bursa'da Kültür ve Sanat Sempozyumu*, Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 263-278.

Ebel, Kathryn A., (2005). "Osmanlı Şehir Tarihinin Görsel Kaynakları". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3: 6, 487-515.

Faroqhi, Suraiya (2005). "Suraiya Faroqhi ile Türk Şehir Tarihi Üzerine". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3: 6, 2005, 437-455.

Günaydın, Nurşen; Kaplanoğlu, Raif (2000). *Seyahatnamelerde Bursa*. Bursa: Bursa Ticaret Borsası Kültür Yayınları.

Hanna, Nelly (2005). "Osmanlı Dönemi Arap Şehir Tarihi Üzerine Bir İnceleme". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6, 103-116.

İnalçık, Halil; Arı, Bülent (2005). "Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık'ın Çalışmaları". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6, 27-56.

Law, Christopher (2002). *Urban Tourism: The Visitor Economy and the Growth of Large Cities*. London: Continuum.

Lewis, Bernard (1968). "Some English Travellers in the East". *Middle Eastern Studies*, 4, 296-315.

Lowry, Heath W., (2004). *Seyyahların Gözüyle Bursa 1326-1923*. (çev.) Serdar Alper, İstanbul: Eren Yayıncılık.

Maden, Sedat (2008). "Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları". *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitü Dergisi*, 137, 147-158.

Müller, Georgina Max (1897). *Letter from Constantinople*. London-New York-Bombay: Longmans, Green and Co.

Nour, Tarig Mohammed (2005). "Siyah Afrika'da Osmanlı Şehirleri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3 (6), 151-159.

Öcalan, Hasan Basri (2009). "Tanzimattan Cumhuriyete Bursa Şehir Kitapları". Çiftçi, Cafer (ed.), *Osmanlı Modernleşmesi ve Bursa Sempozyumu*, Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 119-134.

Öz, Mehmet (2005). "Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri". Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 3 (6), 57-88.

Özdemir, Nezaket (2011). *Bursa Kaynakçası*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi.

Özel, N. Bilge (2005). "André Raymond: Arap Şehir Tarihinde Bir Dönüm Noktası". Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 3 (6), 571-587.

Özkan, Nevin; Demirhan, Fatih (2009). "Seyahatnâmeler Işığında Modernleşme Dönemi Bursa'sı". Çiftçi, Cafer (ed.), *Osmanlı Modernleşmesi ve Bursa Sempozyumu*, Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 315-356.

Pfeiffer, Ida (1853). *Visit to the Holy Land, Egypt and Italy*. Second Edition, London: Ingram, Cooke, and Co.

Polatçı, Türkan; Tavukçu, Harun (2012). "Seyyah-ı Âlemin Kaleminden Bir Kentin Kimliği". *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5 (1), 231-247.

Songur, Funda (2016). "The significance of Urban History for Urban Tourism Research and Practices: The case of Bursa". *ITHMC Proceedings Book*, Sarajevo, 93-102.

Songur, Funda (2012). *Sustainable Tourism Development in Turkey: Through Stakeholder Theory*. Saarbrücken: Lap Lambert Academic Publishing GmbH & Co. KG.

Stubseid, Anna Stella Karlsdottir (1993). "Travelogues as Indices of the Past". *Journal of Popular Culture*, 26 (4), 89-100.

Tezcan, Nuran (2009). "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Hammer-Purgstall Tarafından Bilim Dünyasına Tanıtılması Hakkında". *Osmanlı Araştırmaları XXXIV - Prof. Dr. Muammer Kemal Özergin Hatıra Sayısı - II*, 203-230.

Tuhan, Fatma Sel (2005). "Bir Osmanlı Balkan Tarihçisi Machiel Kiel". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3 (6), 589-599.

Turhan, Fatma Sel; Kolçak, Özgür; Gökaçtı, M. Ali (2005). "Osmanlı Dönemi Balkan Şehir Tarihi: Bosna, Macaristan ve Yunanistan Şehirleri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3 (6), 117-150.

Walker, Mary (1886). *Eastern Life and Scenery with Excursions in Asia Minor, Mytilene, Crete, and Roumania, Vol II*. London: Chapman and Hall Limited.

Yaşayanlar, İsmail (2013). *Osmanlı Dönemi Bursa Otelleri*. Bursa: Nilüfer Belediyesi.

Yılmaz, Özgür (2013). "Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 28 (2), 587-614.

SUMMARY

Urban history as one of the best applicable interdisciplinary research area is taken account in this paper for tourism studies and tourism product development. Given that urban history studies have been continuously developed in the lights of new references, the outcome therefore reveals cities much better. Each study enlightens cultural heritage of that city and discovers values may not available today. The results, either tangible or intangible, can be converted into a tourism product by local managers as projects or industry actors as products. Eventually, enriched tourism activities, developed tourism products and new marketing tools are sustained together with city development.

124

IJSI 10/1
Haziran/
June
2017

Already existing Ottoman urban studies of both western and eastern researchers on Anatolian, Arabic, African and the Balkan cities can be analysed for rather improved marketing image, cultural values and tangible assets. Together with global economic indicators, global and local tourism movements and consumption preferences, public and private suppliers can market nonidentical products.

Travelbooks are introduced as an important reference for urban history and therefore development in tourism products. Since travel literature is also a source for tourism history studies, outcome of travelbook analysis can foster urban tourism by providing additional input to differentiation projects.

Three travelbooks written on Bursa by Mary Walker (1886), Georgina Max Müller (1897), and Ida Pfeiffer (1853) are introduced and interpreted to underline the aim of this paper: to review cultural heritage of today in order to help generating new consciousness for urban tourism and to diversify both urban management and industrial management tools for tourism product development.

It can be concluded that Bursa has a number of varied travelbooks and urban history research that can easily be sources for new tourism projects to prosper tourism activities. Such an approach protects cultural heritage whereas retains the sustainability of the city. Even though cultural values are not only attractions for cities, they are prior to any attractions. Therefore, cities and their local strategies dealing with differentiation pursuit to empower its position have to address historical local tools as underlined here in this study.